

ANTONI SWOBODA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Teologiczny***Bonum sacramenti* w nauce św. Augustyna o małżeństwie***Bonum sacramenti* in the Teaching of St. Augustine on Marriage

Wypowiedziom św. Augustyna na temat małżeństwa, opartego o takie dobra jak wierność (*fides*), potomstwo (*proles*) oraz sakrament (*sacramentum*) zostało poświęconych wiele prac¹. W tym miejscu wypadałoby odwołać się do takiego autora jak Lodovici, który w swym studium nad pojęciem sakramentalności małżeństwa w pismach św. Augustyna, rozróżnia w dyskusjach prowadzonych na ten temat rysujące się trzy tendencje:

Pierwsza, pojęciu sakramentalności w wypowiedziach Augustyna, przypisuje znaczenie współczesne. Według niej sakrament małżeństwa wraz ze swymi skutkami został ustanowiony przez Chrystusa. Zdaniem autora ta tendencja bierze pod uwagę wypowiedzi Biskupa na temat chrztu i święceń w kontekście nauki na temat małżeństwa. Byłaby to więc, zdaniem Lodovici, mowa o sakramencie „*implicite*”.

Druga grupa uważa, że pojęciu *sacramentum* nie można przypisywać znaczenia ściśle teologicznego. Innymi słowy, jeśli przez sakrament rozumie się znak widzialny oznaczający rzeczywistość niewidzialną, ustanowiony przez Chrystusa i który udziela łaski to, zdaniem tej grupy, czegoś takiego nie ma w pismach Augustyna. Augustyn nie mówi o *sacramentum in fieri* (= rycie kontraktu małżeńskiego), ale mówi o małżeństwie jako stanie. Brak jest, ich zdaniem, tekstów potwierdzających, że małżeństwo zostało ustanowione przez Jezusa oraz nie ma nic na temat łaski udzielanej nowożeńcom w małżeństwie.

W końcu trzecia grupa uważa, że dla Augustyna sakramentem nie jest małżeństwo w swej całości, ale jego właściwości: wierność – jedność oraz wierność – nie-

¹ Ważniejsze opracowania odnoszące się do problematyki sakramentu małżeństwa podajemy w przypisach.

rozerwalność. Tak więc Augustyn odnosząc do małżeństwa pojęcie sakramentu, ma na uwadze symbol, który realizuje rzeczywistość, którą oznacza².

Nie możemy też pomijać faktu, iż pierwszy raz małżeństwo zostało określone jako sakrament w dokumencie Synodu w Weronie (1184 r.) i zrównano je z sakramentem chrztu, pokuty i Eucharystii. Wtedy też określono, że sakramenty są widzialnym znakiem niewidzialnej Łaski Bożej³.

Biorąc pod uwagę powyższe stanowiska, postaramy się odpowiedzieć na pytanie czy św. Augustyn uważał małżeństwo chrześcijan za sakrament, a jeżeli tak, to jak rozumiał on sakramentalność małżeństwa chrześcijańskiego. Poszukując odpowiedniego rozwiązania tak postawionego problemu, nie możemy też pominąć jego oceny odnoszącej się do małżeństwa jako takiego.

Stąd niniejsze opracowanie, zatytułowane „*Bonum sacramenti* w nauce św. Augustyna o małżeństwie”, przy zastosowaniu metody analityczno – syntetycznej składać się będzie z trzech następujących części. W pierwszej ukażemy naukę Augustyna o dobru małżeństwa, w drugiej przedstawimy jego poglądy na temat małżeństwa jako sakramentu, zaś w trzeciej części zapoznamy się z jego stanowiskiem dotyczącym eschatologicznych aspektów sakramentu małżeństwa.

W naszym studium przede wszystkim wykorzystamy te pisma św. Augustyna, w których najczęściej wypowiada się on na temat *bonum sacramenti*. Są to następujące dzieła: *Contra duas epistulas Pelagianorum*⁴, *Contra Julianum*⁵, *De bono coniugali*⁶, *De bono viduitatis*⁷, *De civitate Dei*⁸, *De continentia*⁹, *De doctrina Chri-*

² E.S. Lodovici, *Sessualità, matrimonio e concupiscenza in sant'Agostino*, Milano 1976, s. 218-219.

³ F. Adamski, *Rodzina między sacrum a profanum*, Poznań 1987, s. 41.

⁴ Św. Augustyn, *Contra duas epistulas Pelagianorum libri quattuor*, wyd. PL 44, 549-638; CSEL 60, 423-570.

⁵ Św. Augustyn, *Contra Julianum libri 6*, wyd. PL 44, 641-874, przekład polski: W. Eborowicz, *Przeciw Julianowi*, Warszawa 1977, PSP 19 z. 1-2.

⁶ Św. Augustyn, *De bono coniugali liber unus*, wyd. PL 40, 373-396, CSEL 41, 187-230, rec. I. Zycha, Vindobonae 1900, przekład polski: W. Eborowicz, *Wartości małżeństwa*, [w:] Św. Augustyn, *Antologia pism o małżeństwie i rodzinie*. Część I, Pelplin 1980, również [w:] *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, Lublin 2003, s. 73-116.

⁷ Św. Augustyn, *De bono viduitatis*, wyd. PL 40, 429-450, CSEL 41, 305-343, przekład polski: T. Gacia, *O doskonałym wdowieństwie*, w: *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, Lublin 2003, s. 183-222.

⁸ Św. Augustyn, *De civitate Dei L. XXII*, wyd. PL 41, 13-804; CCL 47-48 (1955); CSEL 40, 1-2, przekład polski: W. Kornatowski, *O państwie Bożym*, Warszawa 1977.

⁹ Św. Augustyn, *De continentia liber unus*, wyd. PL 40, 349-372, CSEL 41, 141-183; przekład polski: S. Laskowski, *O powściągliwości*, [w:] *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, Lublin 2003, s. 343-390.

¹⁰ Św. Augustyn, *De doctrina christiana*, wyd. CC 32, ed. J. Martin, Turnholti (Turnhout) 1962, przekład polski: J. Sulowski, *O nauce chrześcijańskiej*, Warszawa 1989.

*stiana*¹⁰, *De fide et operibus*¹¹, *De Genesi ad litteram*¹², *De gratia Christi et de peccato originali*¹³, *De nuptiis et concupiscentia*¹⁴, *De sancta virginitate*¹⁵, *Enarrationes in Psalmos*¹⁶, *Epistolae*¹⁷, *In Johannis Evangelium Tractatus*¹⁸, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani*¹⁹, *Sermones*²⁰.

I. CHRZEŚCIJAŃSKIE ROZUMIENIE DOBRA MAŁŻEŃSTWA

Niewątpliwie do pogłębienia nauki o małżeństwie skłoniła Augustyna, jak uważa to M.F. Berrouard. i L'Arbresle, jego polemika z herezją donatystów oraz, naszym zdaniem, z błędami manicheizmu i pelagianizmu. Bezpośrednią zaś pomocą w formułowaniu doktryny o małżeństwie było nauczanie św. Pawła (1 Kor 7,10-11),

¹¹ Św. Augustyn, *De fide et operibus liber 1.*, wyd. PL 40, 197-230; J. Zycha, CSEL 41 (1900) 33-97, przekład polski: W. Budzik, *Wiara i uczynki*, w: Św. Augustyn, *Pisma katechetyczne*, Poznań 1929 POK 10.

¹² Św. Augustyn, *De Genesi ad litteram libri duodecim*, wyd. PL 34, 245-485; CSEL 28, I, przekład polski: J. Sulowski, *Komentarz słowny do księgi Rodzaju*, [w:] *Pisma egzegetyczne przeciw Manichejczykom*, Warszawa 1980, PSP 25.

¹³ Św. Augustyn, *De gratia Christi et de peccato originali*, wyd. PL 44, 359-410; CSEL 42, 125-260.

¹⁴ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia ad Valerium libri duo*, wyd. PL 44, 413-474, CSEL 42, 211-319, przekład polski: K. Kościelniak, *Małżeństwo i pożądliwość* (Księga I), [w:] *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, Lublin 2003, s. 343-390.

¹⁵ Św. Augustyn, *De sancta virginitate*, wyd. PL 40, 397-428, J. Zycha, CSEL 41, 1900, 235-302, przekład polski: P. Nehring, *O świętym dziewictwie*, [w:] *Święty Augustyn, Pisma monastyczne*, Kraków 2002, ŻrMon. 27, R. Bobel (1.1 – 30.30), H. Bojko (31. 31 – 56. 57) [w:] *Pisma Świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, Lublin 2003, s. 117-182.

¹⁶ Św. Augustyn, *Enarrationes in Psalmos*, wyd. PL 66-1900; CC 38-40 ed. E. Dekkers-J. Freipont, przekład polski: J. Sulowski, *Objaśnienia Psalmów*, Ps. 1-36, t. 37, Ps. 36-57, t. 38, Ps. 58-77, t. 39, Ps. 78-102, t. 40, Ps. 103-123, t. 41, Ps. 124-150, t. 42 z. 1. *Indeksy*, Warszawa 1986, t. 42 z. 2. PSP.

¹⁷ Św. Augustyn, *Epistolae*, wyd. PL 33, 61-1094; Augustinus Aurelius s., *Opera*. Sect. 2, pars 6: *Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae*. Recensuit Divjak Johannes. Vindobonae 1981, Hoelder-Piehler-Tempsky 8 ss. LXXXVIII, 234 (CSEL, 88), przekład polski: W. Eborowicz, *Listy* (1-75), Pelplin 1991. Pozostałe listy cytuję w przekładzie własnym.

¹⁸ Św. Augustyn, *In Johannis Evangelium. Tractatus CXXIV*. wyd. CC 36 Turnhout; PL 35 1379 – 1976; przekład polski: W. Szoldrski, *Homilie na Ewangelie św. Jana*, Warszawa 1977, PSP 40 t. 1-2.

¹⁹ Św. Augustyn, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani*, wyd. PL 45, 1049-1608; CSEL 85, 1, 3 – 506.

²⁰ Św. Augustyn, *Sermones*, wyd. PL 38, 23 – 1483; 39, 1493 – 1638; przekład polski: J. Jaworski, *Wybór mów: kazania świąteczne i okolicznościowe*, Warszawa 1973, PSP 12. Mowy znajdujące się poza tym zbiorem cytuję w przekładzie własnym.

który podkreślał jego nierozzerwalność i sakramentalność i przypominał, by mężowie kochali swe żony jak Chrystus ukochał Kościół (Ef 5,28-32)²¹.

Również do studium nad tym zagadnieniem przyczyniła się, jak podkreśla to z kolei Larrabe, refleksja Biskupa Hippony nad małżeństwem niechrześcijan i Żydów, która stała się dla niego niejako punktem wyjściowym do tego, by mogło być ono w środowisku chrześcijańskim rozumiane jako sakrament²² w pełnym tego słowa znaczeniu.

Biskup Hippony, jak pokazują to jego wypowiedzi, starał się udowodnić, że małżeństwo u wszystkich ludów jest dobrem samym w sobie²³, a nie tylko dobrem w porównaniu z tym, co złe²⁴. Nie należy wątpić, że Augustyn wypowiadając tę myśl, polemizował w ten sposób z manicheizmem, który na gruncie swej dualistycznej koncepcji świata uważał małżeństwo, ze względu na cel rodzenia dzieci, za zło i dzieło szatana i, na gruncie tej polemiki, w oparciu o Ewangelię i nauczanie św. Pawła (Mt 19,9; Mt 5,32; 1 Kor 7,38) sformułował swą koncepcję małżeństwa jako dobra wychodząc z założenia, że płciowość, zróżnicowanie płci²⁵ oraz małżeństwo zostało stworzone przez Boga²⁶ i stąd jako takie posiada tak wielką wartość²⁷ a nie

²¹ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 256.

²² Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 24, 32, PL 40, 394: „Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in causa generandi est, [...] etiam in sanctitate Sacramenti [...]”. Por. M.F. Berrouard, L'Arbresle, *Saint Augustin et l'indissolubilité du mariage. Evolution de sa pensée*, „Studia Patristica” 11 (1972), s. 295. J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 277.

²³ Św. Augustyn, *De Genesi ad litteram*, 9, 7; CSEL 28, 1, 275; *De bono coniugali*, 3; CSEL 41, 190; *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani*, 5, 24; PL 45, 1465. Por. W. Eborowicz, *Małżeństwo i rodzina w nauce i praktyce duszpasterskiej św. Augustyna*, „Vox Patrum” 8-9 (1985), s. 142; J. Gaudemet, *Familie I*, RAC Stuttgart 1969, t. 7, s. 345; J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 240.

²⁴ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 3, 3; CSEL 41, 190. Por. W. Eborowicz, *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 43.

²⁵ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 2, 4, 12-13, PL 44, 442-444.

²⁶ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 1, 1, PL 40, 373; *Contra duas epistulas Pelagianorum*, 1, 5, 9, PL 44, 554-555: „Nunc ergo respondeo, a Deo nuptias institutas, et tunc, quando dictum est, Propterea relinquet homo patrem suum et matrem suam, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una (Gen 2, 24): et nunc, propter quod scriptum est, A Domino jungitur viro mulier (Prov 19, 14)”. Por. F. Adamski, *Rodzina między sacrum a profanum*, Poznań 1987, s. 66; J.L. Larrabe, *Matrimonio cristiano y educación de los hijos, según san Agustín*, „Augustinus” 18 (1973), s. 377.

²⁷ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 20, 24, PL 40, 389: Bonum, inquam, sunt nuptiae, et contra omnes calumnias possunt sana ratione defendi.; tamże: 23, 28, PL 40, 392: Res ergo ipsas si comparemus, nullo modo dubitandum est meliorem esse castitatem continentiae quam castitatem nuptialem, cum tamen utrumque sit bonum [...]; W *De bono coniugali*, 16, 18, PL 40, 386 zauważa, że nasienie ludzkie jest dziełem Boga i jako takie jest dobre gdyż nie ma w nim niczego złego z natury. Staje się natomiast złem u tych, którzy je źle używają. Również dzieci, jak czytamy dalej, mał-

dlatego, że jedynie zapobiega szerzeniu się rozpusty²⁸. Tę godność małżeństwa, jak zauważa to Augustyn, podkreśla także sama obecność Chrystusa na godach w Kanie. Chrystus, jego zdaniem, nie byłby obecny na tych godach, gdyby małżeństwo nie było dobrem²⁹.

Jak pokazuje to nauczanie Biskupa Hippony, źródłem tego dobra, rozpatrywanego od strony ludzkiej, jest przyjaźń łącząca małżonków i naturalna społeczność osób odmiennej płci³⁰, która wypełnia porządek miłości ustanowiony przez Boga³¹.

To, że monogamiczne małżeństwo jest dobrem samym w sobie i bogatym w siłę przyjaźni, zawdzięcza, zdaniem Augustyna, godnym ukochania³², takim wartościom jak: potomstwo (*proles*), wierność (*fides*), sakrament (*sacramentum*)³³. W ten sposób

żonków cudzołożnych nie usprawiedliwiają cudzołóstwa, a złe dzieci prawowitych małżonków nie obciążają małżeństwa gdyż, jak pokazuje to inna wypowiedź (*De nuptiis et concupiscentia*, II, 7, 17-18, PL 44, 446-447) od Boga nie pochodzi nieuporządkowana pożądliwość; *Contra Julianum*, 4, 7, 38, PL 44, 757-758; *De gratia Christi et de peccato originali*, 2, 34, 39, PL 44, 404: Bonum ergo sunt nuptiae in omnibus quae sunt propria nuptiarum. Haec autem sunt tria, generandi ordinatio, fides pudicitiae, connubii sacramentum. Por. B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 205; J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Agustín* (*En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo*), „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 239.

²⁸ W. Kornatowski, *Spoleczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Warszawa 1965, s. 161.

²⁹ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 3, 3, PL 40, 375. J 2, 2. Por. W. Eborowicz, *Małżeństwo i rodzina w nauce i praktyce duszpasterskiej św. Augustyna*, „Vox Patrum” 8-9 (1985), s. 142; J.L. Larrabe, *Matrimonio cristiano y educación de los hijos, según san Agustín*, „Augustinus” 18 (1973), s. 377; tenże: *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Agustín* (*En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo*), „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 240, 235.

³⁰ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 3, 3, PL 40, 375.

³¹ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 1, 1, PL 40, 373: „Quoniam unusquisque homo humani generis pars est, et sociale quiddam est humana natura, magnumque habet et naturale bonum, vim quoque amicitiae; ob hoc ex uno Deus voluit omnes homines condere, ut in sua societate non sola similitudine generis, sed etiam cognationis vinculo tenerentur”. Por. W. Eborowicz, *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 43.

³² Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 17, 19, PL 44, 424: „In nuptiis tamen bona nuptialia diligentur, proles, fides, sacramentum”.

³³ Św. Augustyn, *De Genesi ad litteram*, 9, 7, 12, PL 34, 398: „Hoc autem tripartitum est; fides, proles, sacramentum”; *De bono coniugali*, 24, 32, PL 40, 394: „Haec omnia bona sunt, propter quae nuptiae bonae sunt proles, fides, Sacramentum”; *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 11, 13, PL 44, 421: „Omne itaque nuptiarum bonum impletum est in illis parentibus Christi, proles, fides, sacramentum. Prolem cognoscimus ipsum Dominum Jesum: fidem, quia nullum adulterium: sacramentum quia nullum divortium”. 1, 17, 19, PL 44, 424: “[...] In nuptiis tamen bona nuptialia diligentur, proles, fides, sacramentum”. *De sancta virginitate*, 12, 12, PL 40, 401: „Habeant coniugia bonum suum, [...] filios procreant, [...] thori fidem [...] sacramentum connubii [...]”; *Contra Julianum*, 5, 12, 46, PL 44, 810: „Propter hoc in illo quod secundum Evangelium coniugium nuncupavi, omnia tria bona nuptiarum dixi esse completa; <fidem, quia nullum adulterium; prolem, ipsum Dominum Christum; sacramentum, quia nullum divortium.>”; *De gratia Christi et de peccato originali*, 2, 34, 39, PL 44, 404-405 Por. B. Bruns *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 205, 206; R. Cyrklaff, *Augustyn. Myśl etyczna*, [w:] *Powszechna Encyklope-*

wspólnota małżeńska męża i żony, ubogacona jest nie tylko dobrem potomstwa, ale trwałym przymierzem³⁴, wiernością i nierozzerwalnością (*indissolubilem fidei societatem*) niezależnie od tego czy małżonkowie mają dzieci, czy nie³⁵. Innymi słowy, według Augustyna małżeństwo jest dobrem a nie grzechem³⁶ także dlatego, że powołuje do bytu wierną i nierozzerwalną³⁷, pomiędzy mężczyzną a kobietą, wspólnotę kierującą się tymi samymi ideałami³⁸, odznacza się wartością społeczną, ponieważ tworzy podstawową komórkę społeczeństwa³⁹.

dia Filozofii, Lublin 2000, t. 1, s. 408.; G. Dellling *Eheleben*, Stuttgart 1959, t. 4, s. 706; W. Eborowicz, *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 15, 43; tenże: *Małżeństwo i rodzina w nauce i praktyce duszpasterskiej św. Augustyna*, „Vox Patrum” 8-9 (1985), s. 142; A. Eckmann, *Wprowadzenie* [w:] *Pisma Świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie. Przekład i komentarz*, Lublin 2003, s. 23; S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Warszawa 1987, s. 144. A. Eckmann, *Wprowadzenie* [w:] *Pisma Świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie. Przekład i komentarz*, Lublin 2003, s. 17, 21, 23; tenże: *Wielkość i godność kobiety według świętego Augustyna*, [w:] *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, Lublin 1999, s. 176, 180; C. Harrison, *Matrimonio y vida monástica en san Agustín. El lazo de la amistad*, „Augustinus” 44 (1999), s. 127; W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Warszawa 1965, s. 164; S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Warszawa 1987, s. 144-145; tenże: *Koncepcja miłości św. Augustyna jako węzłowej aktywizującej wartości życia ludzkiego*, *Vox Patrum* 6-7 (1984), s. 196; J.L. Larrabe, *Dignidad de la vocación matrimonial y su sacramentalidad en virtud del bautismo (según san Agustín)*, „Revista Augustiniana” 28 (1987), s. 14; tenże: *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Agustín (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 236. 246. 254; E.S. Lodovici, *Sessualità, matrimonio e concupiscenza in sant'Agostino*, Milano 1976, s. 215; C. Morán, *Un capítulo en la historia de la moral matrimonial. A propósito del „Adversus Jovinianum” de S. Jerónimo y del „De Bono Coniugali” de S. Agustín*, „Estudio Agustiniiano” 8 (1973), s. 346; T. Rincón, *La doctrina sobre la indisolubilidad del matrimonio en el primer milenio cristiano*, „Ius canonicum” 13 (1973), s. 120; E. Scalco, „Sacramentum Connubii” et institution nuptiale; *une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 31, 44, 45; A. Trapè, *Święty Augustyn. Człowiek duszpasterz mistyk*, Warszawa 1987, s. 170; A. Zumkeller, *Augustinus in der Diskussion unserer Zeit. Zu seiner Lehre über Welt, Leib, Ehe und Jungfräulichkeit*, „Cor Unum” 28 (1970), s. 15.

³⁴ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Warszawa 1987, s. 66; J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Agustín (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 256.

³⁵ Św. Augustyn, *De sancta virginitate*, 12, 12, PL 40, 401: „Habeant coniugia bonum suum, non quia filios procreant, sed quia honeste, quia licite, quia pudice, quia socialiter, procreant, et procreatos pariter, salubriter, instanter educant [...]”. Por. L. Rossi, *Morale familiare*, Bologna 1974, s. 61.

³⁶ Św. Augustyn, *De Genesi ad litteram*, 9, 7, 12, PL 34, 397: „Neque enim quia incontinentia malum est, ideo connubium, vel quo incontinentes copulantur, non est bonum [...] quoniam id quod bonum habent nuptiae, et quo bonae sunt nuptiae peccatum esse nunquam potest”.

³⁷ Św. Augustyn, *De sancta virginitate*, 12, 12, PL 40, 401: „[...] quia thori fidem invicem servant, quia sacramentum connubii non violant”.

³⁸ L. Rossi, *Morale familiare*, Bologna 1974, s. 64.

³⁹ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 3, PL 40, 375.

Nasz Autor pogłębiając swą refleksję, nie tylko dostrzegając, że na to dobro składa się zrodzenie potomstwa i stała wierność oraz sakramentalność⁴⁰, ale także uczył, że żadne z tych dóbr małżeństwa nie stało się powodem przejścia grzechu pierwotnego na potomnych⁴¹. W ten, tak doskonały sposób, wartość małżeństwa pierwszych rodziców wyraża się przez te wymienione trzy dobra, dzięki którym małżeństwo, także po grzechu pierwotnym⁴², nie traci swej wartości⁴³. Tak więc za Scalco można powiedzieć, że dobra te streszczają istotę instytucji małżeńskiej, która jest dobrem także ze względu na te dobra⁴⁴, jest dobrem w płaszczyźnie ontologicznej i instytucjonalnej⁴⁵.

Lektura wypowiedzi Biskupa z Hippony pozwala zauważyć, że odwołując się do nauczania św. Pawła (Ef 5,21-33) mówi on o trzech małżeństwach: Chrystusa z Kościołem, męża z żoną i ciała z duchem. Wszystkie te trzy małżeństwa są, jego zdaniem, dobre pod warunkiem, że obie strony czuwają nad pięknym porządkiem – przełożonym i podwładnym można być w sposób piękny⁴⁶ – i zachowują właściwą hierarchię wartości gdzie małżeństwo nie jest dobrem ostatecznym, ale jedną z dróg prowadzącą do Boga⁴⁷.

⁴⁰ Św. Augustyn, *De Genesi ad litteram*, 9, 7, 12, PL 34, 398: „Hoc autem tripartitum est; fides, proles, sacramentum”; *De bono coniugali*, 24, 32, PL 40, 394: „Haec omnia bona sunt, propter quae nuptiae bonae sunt proles, fides, Sacramentum”; *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 11, 13, PL 44, 421: „Omne itaque nuptiarum bonum impletum est in illis parentibus Christi, proles, fides, sacramentum. Prolem cognoscimus ipsum Dominum Jesum: fidem, quia nullum adulterium: sacramentum quia nullum divortium”; tamże: 1, 17, 19, PL 44, 424: „In nuptiis tamen bona nuptialia diligantur, proles, fides, sacramentum”; *Contra Julianum*, 5, 12, 46, PL 44, 810: „Propter hoc in illo quod secundum Evangelium coniugium nuncupavi, omnia tria bona nuptiarum dixi esse completa; «fidem, quia nullum adulterium; prolem, ipsum Dominum Christum; sacramentum, quia nullum divortium»”. Por. P.A. Ferrisi, *La sessualita nel pensiero patristico alla luce della filosofia greca*, [w:] AA. VV., *Matrimonio e familia. Testimonianze dei primi secoli*, Fiesole 1996, s. 83; C. Harrison, *Matrimonio y vida monástica en san Agustín: El lazo de la amistad*, „Augustinus” 44 (1999), s. 129; W. Kornatowski, *Spoleczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Warszawa 1965, s. 164.

⁴¹ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 235.

⁴² J.L. Larrabe., *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 235.

⁴³ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 2, 32, 54, PL 44, 468: „Absit ergo ut dicamus, quod nos dicere iste confingit, «ista coniugia quae nunc aguntur, a diabolo inventa.» Prorsus ipsae sunt nuptiae, quas ab initio Deus instituit. Hoc enim bonum suum ad hominum generationem institutum etiam damnatis hominibus non detraxit [...]”. Por. B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 210.

⁴⁴ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 24, 32, PL 40, 394: „Haec omnia bona sunt, propter quae nuptiae bonae sunt; proles, fides, Sacramentum”. Por. F. Adamski, *Rodzina między sacrum a profanum*, Poznań 1987, s. 66.

⁴⁵ E. Scalco, „Sacramentum Connubii” et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 42.

⁴⁶ Św. Augustyn, *De continentia*, 9, 22, PL 40, 364. Por. J. Salij, *Święty Augustyn o godności płci*, „W drodze” 8 (1975), s. 45.

⁴⁷ Św. Augustyn, *Enarrationes in Psalmos*, 120, 3, PL 37, 1606: „Quid ergo? omnes peribunt

Realizowanie z kolei dóbr małżeństwa w życiu codziennym sprawia, że małżeństwo ludzi różni się istotnie od życia gromadnego zwierząt gdyż, jak formułuje to Kowalczyk, rodzina ludzka nie jest tylko związkiem biologiczno-popędowym, ale w pierw duchową wspólnotą małżonków, a później i dzieci⁴⁸.

Małżeństwo jako dobro, jak wynika to z nauczania Biskupa Hippony, jest nie tylko źródłem łask, ale także, jak podkreśla to cytowany już Kowalczyk, drogą świętości, elementarną formą ekspresji miłości człowieka do człowieka⁴⁹. Myśl tę może, w naszym przekonaniu, uzupełnić refleksja Adamskiego, z której wynika, że świętość małżeństwa jest źródłem pomocy nadprzyrodzonej, dzięki której rodzina chrześcijańska może realizować swą zbawczą funkcję i uswięcać swych członków⁵⁰.

II. SAKRAMENTALNOŚĆ

Z lektury pism Biskupa Hippony wynika, że w swym nauczaniu opartym o Pismo św. na temat dobra małżeństwa i składających się na nie dóbr (*prolis* Rdz 1,28; 1 Tym 5,14, *fides* 1 Kor 7,4, *sacramentum* Rdz 2,24; Mt 16,4-6; 1 Kor 7,10; Ef 5,32), więcej uwagi poświęcił on zagadnieniu prokreacji (*bonum prolis*) i wierności małżeńskiej (*bonum fidei*), aniżeli dobru sakramentalności (*bonum sacramenti*), jednej z przyczyn celowych tego związku⁵¹. Mimo to jednak, zdaniem Scalco, występowanie w pismach Augustyna pojęcia *sacramentum*, w kontekście omawiania pozostałych dóbr, skłania do interpretacji małżeństwa jako sakramentu⁵². Że tak jest w rzeczywistości, naszym zdaniem, pokazują jego dzieła, w których starał się przekonać swych słuchaczy i czytelników, że małżeństwo, przede wszystkim u chrześcijan, jest sakramentem⁵³. Stąd w tej części naszego opracowania odpowiemy na pytanie, w jakim znaczeniu posługiwał się on tym określeniem i co ono dla niego oznaczało.

qui ista faciunt, qui nubunt, qui uxores ducunt, qui novellant, qui aedificant? Non: sed qui de his praesumunt, sed qui ista Deo praeferunt, sed qui propter haec offendere Deum cito parati sunt". Por. J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniano” 22 (1987), z. 1-3, s. 240.

⁴⁸ S. Kowalczyk, *Koncepcja miłości św. Augustyna jako węzłowej aktywizującej wartości życia ludzkiego*, „Vox Patrum” 6 – 7 (1984), s. 196.

⁴⁹ Tamże, s. 197; tenże, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Warszawa 1987, s. 145.

⁵⁰ F. Adamski, *Rodzina między sacrum a profanum*, Poznań 1987, s. 40-41.

⁵¹ W. Eborowicz., *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 22.

⁵² Św. Augustyn, *In Johannis Evangelium Tractatus CXXI*, 9, 2, PL 35, 1459: „Ac per hoc ergo Dominus invitatus venit ad nuptias, ut coniugalis castitas firmaretur, et ostenderetur sacramentum nuptiarum [...]”; *De bono coniugali*, 24, 32, PL 40, 394; *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 10, 11, PL 44, 420. Por. H. Insadowski, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1935, s. 69; E. Scalco, „Sacramentum Connubii” et institutione nuptiale; *une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 45.

⁵³ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 24, 32, PL 40, 394. Por. M.F. Berrouard, L'Arbresle, *Saint Augustin et l'indissolubilité du mariage. Evolution de sa pensée*, „Studia Patristica” 11 (1972), s. 295.

Analizując wypowiedzi naszego autora musimy z jednej strony powiedzieć, że sakramentu małżeństwa nie rozumiał on jako jakiejś abstrakcji⁵⁴, a z drugiej, jak wynika to także z oceny Eborowicza, sama nazwa sakramentu, jaką posługiwał się na oznaczenie trzeciej wartości małżeństwa, nie zawsze oznaczała dla niego sakrament we współczesnym tego słowa znaczeniu⁵⁵.

Śledząc twórczość Biskupa Hippony możemy się przekonać, że pojęcie *sacramentum* ma dla niego wiele znaczeń⁵⁶. Spośród tych wymienionych w przypisach znaczeń, istotnym jest jednak określenie sakramentu zawarte w *De civitate Dei* i w *De doctrina Christiana*. Lektura wypowiedzi na ten temat pozwala zauważyć, że dla naszego Doktora Kościoła sakrament jest „świętym znakiem” (*sacrum signum*)⁵⁷, który wyciska swą formę w zmysłach i jest czymś, co przywodzi na myśl coś innego (*aliquid ex se faciens in cogitationem venire*)⁵⁸.

Zdaniem Cataláana i Larrabe, którzy, naszym zdaniem, mieli powyższe znaczenia na uwadze, Augustyn w swym nauczaniu przypisuje małżeństwu cechy, które w rzeczywistości odnoszą się do sakramentu w dzisiejszym tego słowa rozumieniu, a są to: znak widzialny świętej i uświęcającej rzeczywistości, ustanowienie przez Boga (Rdz 1,26-28; 2,18-24) oraz obdarzenie łaską. Biskup Hippony czyni to w kontekście objaśnień symboliki jedności Syna Bożego z ciałem (Wcielenie), która jest dla niego fundamentem jedności Chrystusa z Kościołem⁵⁹.

⁵⁴ J. Iluk, *Chrześcijańskie małżeństwo i rodzina w rzymskiej starożytności*, [w:] W. Pałubicki – J. Iluk, *Małżeństwo i rodzina w dawnym judaizmie i starożytnym chrześcijaństwie*, Gdańsk 1995, s. 264.

⁵⁵ Eborowicz W., *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 34.

⁵⁶ Ilustracją tego jest wypowiedź św. Augustyna w *Enarrationes in Psalmos* (21, 2, 5, PL 36, 173: „Ignis intrat in fornacem, et fornax aurificis magni sacramenti res est”. Tutaj autor zauważa, że „ogień jest w piecu, a piec złotnika jest wielką tajemnicą (*sacramentum*); (41, 2, PL 36, 464: „Core aliquis homo fuerit, sicut fuit, habueritque filios qui appellarentur filii Core (Lb 26, 11): „nos tamen arcanum sacramenti scrutemur, ut nomen hoc mysterium, quo gravidum est, pariat. Magni enim sacramenti res est, ut Christiani appellentur filii Core. Unde filii Core? Filii sponsi, filii Christi. Dicti sunt enim Christiani, filii sponsi (Mt 9,15). Quare ergo Core Christus? Quia Core interpretatur Calvaria”. W tym fragmencie Augustyn wyjaśnia znaczenie słowa Kore, które jest dla niego tajemnicą sakramentu (*sacramentum*) i poważnym misterium (*mysterium*) odnoszącymi się do Chrystusa i Kalwarii. Stąd chrześcijanie są nazwani synami Kore); (74, 12, PL 36, 954: „Circumcisio carnis magni sacramenti res est, et intelligitur inde circumcisio cordis” Tutaj Autor jest zdania, że obrzezanie ciała jest znakiem wielkiego sakramentu jakim jest obrzezanie serca). Por. J. Peters, *Die Ehe nach der Lehre des hl. Augustinus*, Paderborn 1918, s. 28.

⁵⁷ Św. Augustyn, *De civitate Dei*, 10, 5, PL 41, 282: „Sacrificium ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est sacrum signum, est”.

⁵⁸ Św. Augustyn, *De doctrina Christiana*, 2, 1, PL 34, 35: „Signum est enim res, praeter speciem quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire [...]”.

⁵⁹ Św. Augustyn, *Sermo*, 264, 4 PL 38, 1215. Por. J.M. Cataláan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 24 (1989), s. 35; J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniano” 22 (1987), z. 1-3, s. 257.

W tym miejscu należy, naszym zdaniem, dokonać pewnych wyjaśnień i rozróżnień. W kulturze bowiem łacińskiej, jak zauważa to cytowany już Scalco, samo pojęcie *sacramentum* oznacza zaangażowanie osobiste i wolitywne lub przysięgę składaną przez żołnierza i w tym znaczeniu „sakrament – przysięga” można dopatrzeć się pewnych cech chrześcijańskich⁶⁰.

Gdy mówimy na temat pojęcia *sacramentum* musimy mieć również na uwadze i to, że to słowo nie pochodzi z Pisma św. Po raz pierwszy posłużył się tym prawnym wyrażeniem Tertulian⁶¹. Temu słowu odpowiada też greckie pojęcie „mysterion” (*mysterium*), które oznaczało w starożytności kultury pogańskie. Augustyn posługuje się tymi oboma pojęciami ale częściej, jak możemy się przekonać, stosuje słowo *sacramentum* czyniąc jednak pomiędzy nimi rozróżnienia.

Pojęcie *mysterium*, jak zauważa Catalálan, oznacza tajemnicę w jej aspekcie doktrynalnym (np. tajemnice ekonomii zbawienia, sens duchowy Pisma św.) mniej natomiast w aspekcie rytualnym i liturgicznym⁶².

Z kolei *sacramentum* oznacza czynności religijne (ryty wtajemniczenia chrześcijańskiego) uwzględniając także sens tajemnicy doktrynalnej, symbol lub alegorię biblijną⁶³. W ten sposób wyraz *sacramentum* może być zastosowany w trzech znaczeniach: sakrament-ryt, sakrament-symbol i sakrament-misterium⁶⁴.

Dla Augustyna sakrament małżeństwa jest sakramentem *sui Genesis*, co potwierdzają jego, jak to zauważa Bruns, ostrożne sformułowania: *quoddam / aliquod sacramentum* oraz *quiddam coniugale*⁶⁵ oraz takie określenia jak: *sacramentum connubii*; *sacramentum nuptiarum* i *sacramentum matrimonii*⁶⁶.

⁶⁰ Scalco E., „Sacramentum Connubii” *et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 38.

⁶¹ Przykładowo można wymienić takie miejsca jak: *De baptismo*, 1, 1, PL 1, 1197; 1, 4, PL 1, 1203; 1, 7, PL 1, 1207; 1, 12, PL 1, 1213; *Adversus Marcionem*, 1, 24, Pl 2, 274; 1, 27, PL 2, 279; 1, 28, PL 2, 280; 1, 28, PL 2, 279; 2, 26, PL 2, 316; 2, 15, PL 2, 342; 2, 16, PL 2, 342; 2, 18, PL 2, 345. 347. Por. J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 89.

⁶² J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 89.

⁶³ Tamże, s. 89.

⁶⁴ Tamże, s. 89-90.

⁶⁵ Św. Augustyn, *Contra Julianum*, V 12, 46, PL 44, 810: „[...] adverti etiam tertium bonum quod esse in coniugibus debet, maxime pertinentibus ad populum Dei, quod mihi visum est esse aliquod sacramentum [...]”; *De bono coniugali*, 15, 17, PL 40, 385: „Semel autem initum connubium in civitate Dei nostri, ubi etiam ex prima duorum hominum copula quoddam sacramentum nuptiae gerunt [...]”; *De nuptiis et concupiscentia*, I 10, 11, PL 44, 420: „[...] verum etiam quoddam sacramentum nuptiarum commendatur fidelibus coniugatis [...]”. Por. B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 230.

⁶⁶ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 18, 21 CSEL 41, 215; *De sancta virginitate*, 12, 12 CSEL 41, 245; *In Johannis Evangelium Tractatus CXXI*, 9, 2 CCL 36, 91; *De fide et operibus*, 7, 10 CSEL 41, 46; *De bono viduitatis*, 4, 5 CSEL 41, 305; *De peccato originali*, 34, 39 CSEL 42, 197; *De*

Na szczególną uwagę zasługują jednak następujące stwierdzenia obecne w *De bono coniugali*, według którego związek małżeński jest do tego stopnia rzeczywistością pewnego sakramentu (*cuiusdam sacramenti*), że nie unieważnia go nawet separacja⁶⁷ oraz w *De nuptiis et concupiscentia* gdzie wyraźnie Autor zauważa, że wierzącym małżonkom nie poleca się tylko płodności, ani też czystości, ale pewien rodzaj świętej tajemnicy małżeństwa (*quoddam sacramentum*), której istotą (*sacramenti res*) jest nierozzerwalność małżeństwa za życia małżonków⁶⁸. Tę myśl uzupełnia, naszym zdaniem, stwierdzenie, z którego wynika, że związek małżeński nie miałby takiej mocy, gdyby mu jej nie udzieliła wyższa rzeczywistość (*rei maioris*) za pośrednictwem pewnego sakramentu (*quoddam [...] sacramentum*)⁶⁹.

Te przytoczone w tym miejscu wypowiedzi Biskupa Hippony stały się powodem wielu interpretacji. Ilustracją tego może być pogląd Doignona⁷⁰, który odwołuje się do *De nuptiis et concupiscentia*, a zwłaszcza do cytowanego wyżej stwierdzenia, z którego wynika, że wierzącym małżonkom nie poleca się tylko płodności (*fecunditas*), której owocem jest potomstwo (*fructus in prole*), ani tylko czystości (*pudicitia*), której węzłem (*vinculum*) jest wierność (*fides*)⁷¹. Objaśniając zwłaszcza to ostatnie sformułowanie Augustyna, Doignon wysuwa opinię, według której pojęcie *vinculum* należy interpretować jako *fides* w odróżnieniu od *quoddam sacramentum*, które opiera się na Ef 5,25 gdzie św. Paweł poleca by mężowie kochali swe żony jak Chrystus Kościół, a którego istotą (*sacramenti res est*) jest to, że mężczyzna i kobieta złącze-

nuptiis et concupiscentia, 1, 10, 11 CSEL 42, 222; 1, 21, 23 CSEL 42, 236; *Contra Julianum*, 5, 12,46 PL 44, 810. Por. E. Scalco, „Sacramentum Connubii” et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 27.

⁶⁷ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 7, 6, PL 40, 378: „Usque adeo foedus illud initum nuptiale cuiusdam sacramenti res est, ut nec ipsa separatione irritum fiat [...]”. Por. J. Doignon, *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 94; J. Iluk, *Chrześcijańskie małżeństwo i rodzina w rzymskiej starożytności*, [w:] W. Pałubicki – J. Iluk, *Małżeństwo i rodzina w dawnym judaizmie i starożytnym chrześcijaństwie*, Gdańsk 1995, s. 248; J. Doignon, *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 91.

⁶⁸ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 10, 11, PL 44, 420: “[...] unde dicit Apostolus, Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam (Ef 5, 25): hujus procul dubio sacramenti res est, ut mas et femina connubio copulati quamdiu vivunt inseparabiliter perseverent, nec liceat, excepta causa fornicationis, a coniuge coniugem dirimi (Mt 5, 32)”. Por. Doignon J., *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 94.

⁶⁹ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 7, 7, PL 40, 378: „Quod nequaquam puto tantum valere potuisse, nisi alicujus rei maioris ex hac infirma mortalitate hominum quoddam sacramentum adhiberetur [...]”.

⁷⁰ J. Doignon, *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 96.

⁷¹ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 10, 11, PL 44, 420.



ni małżeństwem (*copulati*) trwają w nierozzerwalności (*inseparabiliter*) jak długo żyją (*quamdiu vivunt*).

Doignon kontynuując swą myśl zauważa, że Biskup Hippony *fides* rozumie jako władzę (*potestas*), rozumianą w sensie prawnym, i fundament małżeństwa. Zgodnie z tą władzą, w duchu 1 Kor 7,4, żona nie ma władzy nad swoim ciałem, ale mąż oraz mąż nie ma władzy nad swym ciałem, ale jego żona⁷². Z tego wyprowadza wniosek zgodnie z którym widać wyraźnie przechodzenie od *fides media* do *sacramentum alicuius maioris rei*, która (*res maior*) jest rodzajem konsekracji wobec *fides coniugalis* narażonej na słabość ludzką (*infirmitas mortalitatis hominum*)⁷³.

Nieco od innej strony ten problem interpretuje wspomniany już Scalco. Jest on zdania, że *res sacramenti* oznacza w pierwszym znaczeniu u Augustyna *foedus nuptiale*⁷⁴, a nie rzeczywistość transcendentną. Autor stawia więc pytanie o to, jak rozumieć określenia Augustyna: *alicuius rei maioris [...] quoddam sacramentum adhiberetur? Czy res sacramenti oznacza res maior? Odpowiadając na tak sformułowane przez siebie pytanie zauważa, że oba te sformułowania odnoszą się do umowy małżeńskiej z tym, że każda z nich we właściwy sobie sposób. I tak, jego zdaniem, res sacramenti oznacza umowę małżeńską, zaś res maior ujawnia to, co jest racją bycia i źródłem tego paktu, czyli porządek transcendentny. Dodaje też, że słabość ludzka nie jest w stanie zrozumieć tego dobra bez odwołania się do woli transcendentnej.*

Tak więc, jak podkreśla to Scalco *res maior* może u Augustyna oznaczać akt stworzenia instytucji małżeńskiej, przez którą Bóg chciał zaznaczyć więź o szczególnym charakterze, co potwierdza, jego zdaniem, Biskup Hippony powołując się na Rdz 2,21. Kontynuując swą myśl dodaje, że niektórzy identyfikują *res maior* z zaślubinami Chrystusa i Kościoła. To jednak, jak twierdzi, nie wynika z przytoczonego z *De bono coniugali* i z *De nuptiis et concupiscentia* tekstu Augustyna, gdyż ten nie wymienia żadnych elementów natury soteriologicznej lecz patrzy na aspekt instytucjonalny małżeństwa⁷⁵.

⁷² Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 4, 4, PL 40, 376. Por. J. Doignon, *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 96.

⁷³ J. Doignon, *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 96.

⁷⁴ Według E. Scalco („Sacramentum Connubii” et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 35) starożytna łacina identyfikowała pojęcie *foedus* z *sacramentum*.

⁷⁵ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 1, 1, PL 40, 373; Por. E. Scalco, „Sacramentum Connubii” et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 37. Jednak na stronie 47 tegoż artykułu jego autor przyznaje, że na podstawie *De bono coniugali* i *De sancta virginitate* więź sakramentalna nie jest bez relacji do rzeczywistości transcendentnej. Jest ona naznaczona niewidzialnym działaniem stwórczym Boga.

W naszym przekonaniu analiza wypowiedzi św. Augustyna upoważnia jednak do stwierdzenia, że gdy mówi on o sakramencie małżeństwa, uczy przede wszystkim o pełnym tajemnicy, symbolicznym charakterze małżeństwa według Ef 5,31 i o wzorze, jakim jest dla niego nierozzerwalne zjednoczenie Chrystusa z Kościołem⁷⁶. Nie włącza więc *sacramentum nuptiarum* do grupy *sacramenta* w znaczeniu rytu, jako kontrakt (*in fieri*), ale jako stan małżeński, jako małżeństwo *in facto esse*, a więc wspólnotę życia. Stąd uważa małżeństwo jako sakrament dostrzegając w nim przede wszystkim świętość i tajemnicę⁷⁷. Tak więc od momentu zawarcia małżeństwa nie można już więc mówić tylko o *vinculum* małżeńskim, nie odnosząc tego do sakramentu⁷⁸, gdyż natura instytucjonalności sakramentu kieruje ku rzeczywistości ontologicznej bardziej, aniżeli ku wymiarowi tylko jako znaku. W ten sposób sakrament małżeństwa nie jest tylko dla Augustyna znakiem (*signum*), ale rzeczywistością ontologiczną⁷⁹.

By bliżej wyjaśnić to zagadnienie, naszym zdaniem, warto przytoczyć jeszcze dwie opinie, do których odwołuje się cytowany już Catalálan. Chodzi tu o przemyslenia E. Schillebeeckxa, który odróżnia *sacramentum* – *vinculum* od *sacramentum* – *signum*. Według niego *sacramentum* – *vinculum* zakłada nierozzerwalność, a określenie *sacramentum* – *signum* oznacza tajemnicę Chrystusa i Kościoła⁸⁰ oraz La Bonnardiere'a, który stara się przekonać, że Ef 5,32 oznacza małżeństwo jako znak lub interpretację profetyczną *magnum sacramentum*. Natomiast interpretacja literalna sakramentu małżeństwa oznaczająca jego nierozzerwalność występuje, jego zdaniem, w Mt 19,6 b oraz w 1 Kor 7,10-11⁸¹.

Odnosząc się do tych dwóch przytoczonych poglądów, Catalálan zauważa, że te hipotezy są niedokładne, ponieważ Augustyn opierając się na wypowiedziach Pisma św., a zwłaszcza Ef 5,22-23, łączył teksty, w których interpretacja literalna albo nierozzerwalność opiera się na fundamencie nierozzerwalnej jedności Chrystusa z Kościo-

⁷⁶ T. Rincón, *La doctrina sobre la indisolubilidad del matrimonio en el primer milenio cristiano*, „Ius canonicum” 13 (1973), s. 120; A. Zumkeller, *Augustinus in der Diskussion unserer Zeit. Zu seiner Lehre über Welt, Leib, Ehe und Jungfräulichkeit*, „Cor Unum” 28 (1970), s. 16.

⁷⁷ J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 90.

⁷⁸ E. Scalco, „Sacramentum Connubii” *et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 39.

⁷⁹ E. Scalco, „Sacramentum Connubii” *et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 45.

⁸⁰ J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 91; Schillebeeckx E., *El matrimonio, realidad terrena y misterio de salvacion* 1, Salamanca 1968, s. 249-252.

⁸¹ J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 91; La Bonnardiere, *L'interpretation augustinienne du „magnum sacramentum” de Eph 5,32*, en *RecAug* 12 (1977), s. 3-45.

łem. Obecność Chrystusa na godach w Kanie, którą również interpretuje Biskup Hippony, wskazuje, że pomiędzy Chrystusem a Kościołem tworzy się więź, która z punktu teologicznego stanowi dla Augustyna fundament nauki o małżeństwie w aspekcie dogmatycznym, duchowym, moralnym. Ta mistyczna jedność Chrystusa z Kościołem jest dla niego wzorem i ideałem małżeństwa chrześcijańskiego w szczególności⁸².

Mówiąc inaczej, skutkiem zawartego sakramentu małżeństwa chrześcijan jest stały udział w jedności Chrystusa ze swym Kościołem⁸³ i, naszym zdaniem, uobecnianie w życiu codziennym tej miłującej jedności Chrystusa (Oblubieńca i Głowy) do Kościoła, Oblubienicy i Ciała (Ef 5,32). Istota bowiem tego sakramentu, obecnego w każdym z małżonków⁸⁴, ujawnia się, jak zauważa Müller, nie tylko w liturgii jego zawarcia, ale w dalszych relacjach pomiędzy mężem a żoną,⁸⁵ a zwłaszcza w dochowywaniu nierozzerwalności⁸⁶ gdyż sakrament małżeństwa małżonków jest *coniunctionis inseparabilis sacramentum*⁸⁷, oznacza tę wartość⁸⁸, jest jej fundamentem⁸⁹ oraz gwarantem⁹⁰.

W świetle tych przytoczonych opinii i interpretacji myśli Biskupa Hippony, a przede wszystkim na podstawie jego wypowiedzi, możemy rozróżnić *sacramentum coniugii*, który oznacza doczesne małżeństwo mężczyzny i kobiety (*sacramentum minimum*)⁹¹ oraz *sacramentum coniugii*, który odnosi się do pełnego tajemnicy związku pomiędzy Chrystusem a Kościołem (*sacramentum magnum*)⁹². Tak więc,

⁸² B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 242; J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 91.

⁸³ M.F. Berrouard, L'Arbresle, *Saint Augustin et l'indissolubilité du mariage. Evolution de sa pensée*, „Studia Patristica” 11 (1972), s. 300 / 301.

⁸⁴ Św. Augustyn, *Contra Julianum*, 5, 12, 46, PL 44, 810; *Sermo*, 341, 10, 12, PL 39, 1500; *In Johannis Evangelium Tractatus*, 9, 10, PL 35, 1463.

⁸⁵ G.L. Müller, *Kann nur der getaufte Mann gültig das Weihesakrament empfangen?* [w:] G.L. Müller [red.], *Frauen in der Kirche. Eigensein und Mitverantwortung*, Würzburg 1999, s. 297.

⁸⁶ J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 88; H. Insadowski, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1935, s. 75.

⁸⁷ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 21, 23, PL 44, 427. Por. E. Scalco, „Sacramentum Connubii” *et institutio nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 35.

⁸⁸ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 212, 254.

⁸⁹ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 206, 232-233.; T. Rincón, *La doctrina sobre la indisolubilidad del matrimonio en el primer milenio cristiano*, „Ius canonicum” 13 (1973), s. 118.

⁹⁰ W. Eborowicz, *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 43.

⁹¹ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 21, 23, PL 44, 427: „Quod ergo est in Christo et in Ecclesia magnum, hoc in singulis quibusque viris atque uxoribus minimum, sed tamen coniunctionis inseparabilis Sacramentum”.

⁹² Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 21, 23, PL 44, 427. Na temat *sacramentum magnum* Augustyn wypowiada się jeszcze w takich dziełach jak: *Epistolae*, 140, 6, 18, PL 33, 545; *De Genesi contra Manichaeos*, 2, 24, 37, PL 34, 215; *De Genesi ad litteram*, 8, 5, 10, PL 34, 376;

mamy tu do czynienia z dwoma płaszczyznami odnoszącymi się do dwóch rzeczywistości gdzie *sacramentum minimum* małżonków uczestniczy w *sacramentum magnum*⁹³ Chrystusa i Kościoła, z którego czerpie swą siłę⁹⁴. Innymi słowy, sakramentalność małżeństwa chrześcijańskiego oznacza powstanie i trwanie pomiędzy chrześcijanami związku na wzór przymierza Chrystusa z Kościołem⁹⁵ a to, co jest wielką tajemnicą w Chrystusie i Kościele, choć w każdym mężu i żonie jest czymś bardzo niepozornym, to jednak jest tajemnicą (*sacramentum*) nierozzerwalnego związku⁹⁶. Tak więc, dzieląc opinię Bruns'a, możemy powiedzieć, że *magnum sacramentum* w Chrystusie i Kościele i *minimum sacramentum* pomiędzy mężem a żoną mają się do siebie tak jak wzór do obrazu⁹⁷. Na tej też drodze nierozzerwalność małżeństwa wynikająca z prawa naturalnego została umocniona przez wyniesienie jej do godności sakramentu⁹⁸.

W związku z tymi refleksjami odnoszącymi się do małżeństwa chrześcijan rodzi się pytanie, jaka jest relacja pomiędzy sakramentem małżeństwa zawartym w Kościele a małżeństwem pogan, o których Augustyn mówił, że także w perspektywie Chrystusa, *quoddam sacramentum nuptiae gerunt*⁹⁹. Oznacza to, że nasz Autor w przypadku małżeństwa pogan czy nawet i Żydów, nie odmawia jemu „pewnej sakramentalności”¹⁰⁰. Potwierdza to *De bono coniugali* gdzie mówiąc o małżeństwach poligamicznych ST, określa je jako *sacramentum plurimum nuptiarum*¹⁰¹ gdyż, jak to precyzuje Bruns, Izrael był jak Kościół Ludem Bożym a sprawiedliwi ST należą jak wierzący NT do Ciała Chrystusa, a więc do *civitas Dei*¹⁰². Te małżeństwa patriar-

Quaestiones in Heptateuchum, 1, 80, PL 34, 569; *In Johannis Evangelium Tractatus*, 9, 10, PL 35, 1463; *Enarrationes in Psalmos*, 40, 2, PL 37, 1961; 71, 17, PL 36, 911; 86, 4, PL 37, 1103; 86, 7, PL 37, 1106; *Sermones*, 263, 3, PL 38, 1211; 362, 14, 16, PL 39, 1621; *Contra Secundinum Manichaeum*, 21, PL 42, 597. Por. B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 210. 212; P. Visentin, *Il matrimonio nella luce della teologia patristica*, „Rivista Liturgica” 3 (1968), s. 336.

⁹³ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 21, 23 PL 44, 427. Por. L. Rossi, *Morale familiare*, Bologna 1974, s. 67, 69, 71.

⁹⁴ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 210; E. Scalco „Sacramentum Connubii” *et institutione nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 36.

⁹⁵ F. Adamski, *Rodzina między sacrum a profanum*, Poznań 1987, s. 40-41.

⁹⁶ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 210.

⁹⁷ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 242.

⁹⁸ A. Eckmann, *Wprowadzenie [w:] Pisma Świętego Augustyna o małżeństwie i dziewictwie. Przekład i komentarz*, Lublin 2003, s. 10.

⁹⁹ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 7-8 PL 40, 378-379. Por. P. Visentin, *Il matrimonio nella luce della teologia patristica*, „Rivista liturgica” 3 (1968), s. 336.

¹⁰⁰ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 231-232. Por. Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 17, 19, PL 44, 424.

¹⁰¹ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 18, 21, PL 40, 388. Por. B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 231-232.

¹⁰² B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 232.

chów ST w ocenie Augustyna, różnią się od *sacramentum nuptiarum temporis nostri sic ad unum virum et unam uxorem*, a więc małżeństwa monogamicznego¹⁰³ mimo, dostrzeganych w perspektywie zbawienia, elementów pozytywnych¹⁰⁴ gdzie poligamia żydowska stała się figurą jedności Chrystusa z ludzkością rozproszoną na początku w liczne narody a następnie powołaną do jedności w jednym Kościele, Oblubienicy Chrystusa. Również małżeństwo Adama i Ewy było dla tego Doktora Kościoła profetyczną figurą jedności Chrystusa z Kościołem¹⁰⁵.

Przybliżając te refleksje Biskupa Hippony musimy zauważyć, że chociaż ten Doktor Kościoła nie zajmował się bezpośrednio odpowiedzią na pytanie czy sakramentem jest każde ważne małżeństwo zawarte pomiędzy niechrześcijanami, to jednak z jego wypowiedzi wynika, że gdy mówił o sakramencie małżeństwa miał na myśli oboje małżonków ochrzczonych lub jedną ze stron. Można więc za Bruns'em sądzić, że świętość sakramentu (*bonum sacramenti; sanctitas sacramenti*) tylko rozpoznawana i uznana jest w Kościele i że tylko w Kościele realizowane są konsekwencje tego sakramentu, do których należy przede wszystkim nierozzerwalność¹⁰⁶. Małżeństwo zaś pogan nie może być więc rozumiane jako sakrament w znaczeniu *sacramentum = sacrum signum*, ponieważ nie ma ono odniesienia do Chrystusa i Kościoła¹⁰⁷ a więc do *magnum sacramentum*, którego nie znali¹⁰⁸. Stąd też, sakra-

¹⁰³ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 18, 21, PL 40, 387. Por. J. Doignon, *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 91; E. Scalco, „Sacramentum Connubii” et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 28.

¹⁰⁴ E. Scalco, „Sacramentum Connubii” et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 28.

¹⁰⁵ T. Rincón, *La doctrina sobre la indisolubilidad del matrimonio en el primer milenio cristiano*, „Ius Canonicum” 13 (1973), s. 120.

¹⁰⁶ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 231-232, 236; C. Harrison, *Matrimonio y vida monástica en san Agustín: El lazo de la amistad*, „Augustinus” 44 (1999), s. 129; J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Agustín (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 255. T. Rincón, *La doctrina sobre la indisolubilidad del matrimonio en el primer milenio cristiano*, „Ius canonicum” 13 (1973), s. 120. W komentarzu autorstwa L. Rossi (*Morale familiare*, Bologna 1974, s. 67) znajdujemy stwierdzenie, z którego wynika, że Augustyn, odnosząc się do nauczania św. Pawła i Rdz 2, 24, był przekonany, że małżeństwo naturalne Adama i Ewy, było już złączone z Chrystusem a przez to także nierozzerwalne. Por. także: Św. Augustyn, *Contra Julianum*, V 12, 46, PL 44, 810; *De bono coniugali*, 7, 7, PL 40, 378; 15, 17, PL 40, 385; 18, 21, PL 40, 387: „[...] Sacramenti autem sanctitatem [...]”; 24, 32, PL 40, 394-395: „[...] quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate Sacramenti [...]”; *De fide et operibus*, 7, 10, PL 40, 203; *De nuptiis et concupiscentia*, I 10, 11, PL 44, 420.

¹⁰⁷ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 250.

¹⁰⁸ P. Visentin, *Il matrimonio nella luce della teologia patristica*, „Rivista Liturgica” 3 (1968), s. 336.

mentalność małżeństwa chrześcijańskiego wynosi je nad małżeństwa niechrześcijańskie¹⁰⁹.

Skoro jednak w rozumieniu Augustyna do sakramentu małżeństwa przynależy ontologiczny a nie moralny porządek, to jak każdy człowiek stworzony na obraz i podobieństwo Boże, jako obraz, odsyła do Boskiego wzoru, niezależnie od tego czy jest tego świadomy, czy nie, tak ten, który ważnie zawarł małżeństwo, nosi w sobie w pewien sposób *sacramentum nuptiarum*, który jest w istocie odbiciem wielkiego sakramentu (*magnum sacramentum*) małżeństwa Chrystusa i Kościoła¹¹⁰. Innymi słowy, małżeństwo pogan (osób niewierzących) było i jest w pewnym sensie sakramentem gdy chodzi o zachowanie istotnych elementów i dla oznaczenia jedności Chrystusa z Kościołem. W ten sposób, w świetle wypowiedzi św. Augustyna, można powiedzieć, że małżeństwo niechrześcijan jest niejako punktem wyjścia do tego, by być podniesione do godności sakramentu¹¹¹.

Biorąc pod uwagę wypowiedzi Biskupa Hippony, należy także dostrzec i to, że gdy mówi on o sakramencie małżeństwa, nie czyni różnicy pomiędzy treścią chrześcijańską a tą, bezpośrednio wynikającą z prawa naturalnego. Tak więc, według Augustyna, małżeństwo, w raju i po grzechu pierworodnym, w istotnych elementach, nie różni się i nie jest ograniczone tylko do wierzących¹¹². Stąd wartość małżeństwa, także pierwszych rodziców, wyraża się przez te trzy wartości (*fides, proles, sacramentum*), dzięki którym współczesne małżeństwa również są dobrem¹¹³.

Na podstawie nauczania Biskupa Hippony można również dojść do wniosku, że sakramentalny wymiar małżeństwa przyczynia się także do wysokiej jego moralności¹¹⁴, wraz z *bonum prolis* i *bonum fidei* uświęca małżeństwo¹¹⁵, sprawia też i oznacza, że małżeństwo, niezależnie od urzeczywistnienia małżeńskiej wspólnoty i niezależnie od wypełnienia celu, jakim jest zrodzenie potomstwa, jest wartością samą w sobie¹¹⁶.

W tym kontekście wydaje się słusznym stwierdzenie, że sakrament, chociaż nie identyfikuje się z instytucją małżeństwa, to jednak przyczynia się w istocie do wy-

¹⁰⁹ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 256.

¹¹⁰ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 240, 250.

¹¹¹ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 255.

¹¹² Św. Augustyn, *Contra duas epistulas Pelagianorum*, I 5, 9, PL 44, 554; *Contra Julianum*, III 25, 57, PL 44, 731; *De nuptiis et concupiscentia*, I 21, 23, PL 44, 427; II 32, 54, PL 44, 468; *Enarrationes in Psalmos*, 138, 2, PL 37, 1785. Por. B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 231-232.

¹¹³ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, I, 21, 23, PL 44, 427: „[...] et certe his tribus bonis perfecte se haberet bonitas nuptiarum, quibus bonis etiam nunc bonae sunt nuptiae”.

¹¹⁴ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 205.

¹¹⁵ W. Eborowicz, *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 20.

¹¹⁶ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 206.

pracowania definicji godności instytucjonalnej małżeństwa¹¹⁷. Innymi słowy, dobroć ontologiczna małżeństwa zawiera sakramentalność¹¹⁸ i dlatego można też również powiedzieć, że małżeństwo jest czymś większym niż *potestas, corporis* ponieważ jest naznaczone *sacramentum nuptiarum*¹¹⁹.

Z nauczania Augustyna wynika również, że sakrament małżeństwa, jak formuluje to Scalco, posiada ścisłą relację do instytucji małżeństwa z woli Stwórcy. Nie można więc mówić o instytucji małżeńskiej, jeśli odrzuci się jej część składową, jaką jest sakramentalność¹²⁰, która sprawia, że małżeństwo jest dobrem¹²¹. A skoro jest dobrem, to, zdaniem Augustyna, należy je rozumieć jako sakrament, a więc rzeczywistość świętą i nienaruszalną¹²² będącą, jak to już zostało wyżej powiedziane, podstawą nierozzerwalności¹²³, która nie jest tylko własnością małżonków, ale obejmuje ona całe ich życie¹²⁴. Ilustracją tego mogą być słowa Biskupa Hippony, z których wynika, że *związek małżeński nie miałby takiej mocy, jeśli wziąć pod uwagę słabość ludzką, gdyby nie miał jej od Boga za pośrednictwem pewnego sakramentu*¹²⁵.

¹¹⁷ E. Scalco, „Sacramentum Connubii” *et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 30.

¹¹⁸ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniano” 22 (1987), z. 1-3, s. 239; E. Scalco, „Sacramentum Connubii” *et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 34.

¹¹⁹ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 229.

¹²⁰ E. Scalco, „Sacramentum Connubii” *et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 45.

¹²¹ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 24, 32, PL 40, 394: „Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in causa generandi est, et in fide castitatis: quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate Sacramenti [...]”; *De gratia Christi et de peccato originali*, 2, 34, 39, PL 44, 404-405: „Bonum ergo sunt nuptiae in omnibus quae sunt propria nuptiarum. Haec autem sunt tria, generandi ordinatio, fides pudicitiae, connubii sacramentum”. Por. W. Eborowicz, *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, s. 39.

¹²² Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 3, 3; PL 40, 375. Por. Scalco E., „Sacramentum Connubii” *et institution nuptiale; une lecture du „De bono coniugali” et du „De sancta virginitate” de S. Augustin*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 69 (1993), s. 40.

¹²³ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 206, 239; J.L. Larrabe *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniano” 22 (1987), z. 1-3, s. 244.

¹²⁴ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 15, 17, PL 40, 385: „Semel autem initum connubium in civitate Dei nostri, ubi etiam ex prima duorum hominum copula quoddam sacramentum nuptiae gerunt, nullo modo potest nisi alicujus eorum morte dissolve”. Por. B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 229.

¹²⁵ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 7, 7, PL 40, 378: „Quod nequaquam puto tantum valere potuisse, nisi alicujus rei majoris ex hac infirma mortalitate hominum quoddam sacramentum adhiberetur [...]”. Por. E. Albertario, *Di alcuni riferimenti al matrimonio e al possesso di S. Agostino*, [in:] *Studi di diritto romano*, I, Milano 1933, s. 237; J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989), s. 112; J. Doignon, *La relation „fides-sacramen-*

Lektura pism naszego Autora pozwala również zauważyć, że gdy uczył na temat sakramentalności małżeństwa chrześcijańskiego starał się uwypuklić prawdę, że ona to w religii chrześcijańskiej warunkuje jedność małżonków, włączając w to również małżeństwa ludzi bezpłodnych. Innymi słowy, dobro zawartego sakramentu (*sacramentum*) wiąże prawem miłości także małżeństwa bezpłodne, które straciły już nadzieję na płodność ze względu na którą zostały zawarte¹²⁶. U Augustyna bowiem, jak to zaznacza Rossi, społeczność i porządek miłości realizuje się w kontekście *fides* (wierność) i *sacramentum* (nierozzerwalność), które stanowią dwa wymiary miłości małżeńskiej¹²⁷, która jest zakorzeniona w sakramencie małżeństwa¹²⁸. Z drugiej strony, sakrament małżeństwa sprawia, że ta miłość małżonków, a więc bycie darem dla siebie, jest czymś dla nich i, naszym zdaniem, nie tylko dla nich, uświęcającym¹²⁹.

III. ESCHATOLOGICZNY ASPEKT SAKRAMENTU MAŁŻEŃSTWA

Śledząc nauczanie Biskupa Hippony, możemy powiedzieć, że w jego przekonaniu małżeństwo w sposób aktywny przygotowuje do zbawienia wiecznego w niebie. Nie jest więc, jak to podkreśla cytowany Larrabe¹³⁰, tylko głosem ciała i krwi. Innymi słowy, jak wynika to z pism Biskupa Hippony, małżeństwo posiada swój wymiar eschatologiczny i zbawczy. Wymieniane przez Augustyna trzy dobra małżeństwa: dobro potomstwa, sakramentalność i nierozzerwalność należą nie tylko do porządku moralnego, ale teologicznego, chrystologicznego i eschatologicznego.

Na podstawie wypowiedzi tego Doktora Kościoła można powiedzieć, że broni on godności i świętości małżeństwa jako tego, które przyczynia się do budowania Państwa Bożego. Celem bowiem małżeństwa chrześcijańskiego nie jest, jak wynika to z nauczania Augustyna, napełnianie świata ludźmi, zaspokajanie instynktu seksual-

tum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 91, 94; J.L. Larrabe, *Matrimonio cristiano y educación de los hijos, según san Agustín*, „Augustinus” 18 (1973), s. 378; T. Rincón, La doctrina sobre la indisolubilidad del matrimonio en el primer milenio cristiano, „Ius Canonicum” 13 (1973), s. 117.

¹²⁶ Św. Augustyn, *De nuptiis et concupiscentia*, I, 17, 19 PL 44, 425: „Solum est enim quod etiam sterile coniugium tenet iure pietatis, iam spe fecunditatis amissa propter quam fuerat copulatum”. Por. J.L. Larrabe, *Matrimonio cristiano y educación de los hijos, según san Agustín*, „Augustinus” 18 (1973), s. 386; tenże: *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 256.

¹²⁷ L. Rossi, *Morale familiare*, Bologna 1974, s. 61.

¹²⁸ B. Bruns, *Das Ehe-sacramentum bei Augustinus*, „Augustiniana” 38 (1988), s. 226.

¹²⁹ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 252.

¹³⁰ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 236.

nego, który jest dobrem, w odróżnieniu od pożądlivosti nieuporządkowanej, która jest czymś złym, ale osiągnięcie wspólnoty z Bogiem i aniołami w wieczności w niebie¹³¹. Mówiąc inaczej, dla Biskupa Hippony małżeństwo z jedną żoną jest znakiem wspólnej jedności wszystkich ludzi poddanych Bogu w Państwie niebieskim¹³². Myśl tę potwierdza sam Augustyn, gdy mówi, że *jedno państwo powstanie z wielu dusz, że będzie to społeczność tych, którzy mają w Bogu jedną duszę i jedno serce*, której jedność będzie doskonała po ziemskiej pielgrzymce¹³³. Dlatego też, jak podkreśla, *sakrament małżeństwa w naszych czasach utożsamiał się z małżeństwem jednego mężczyzny z jedną kobietą*¹³⁴. Ilustracją takiego właśnie postępowania jest w przekonaniu Augustyna małżeństwo Marcellinusa i jego żony. Jej jedność z małżonkiem, który naśladowuje Chrystusa, jest jak uczy Augustyn, obrazem przyszłej jedności w królestwie niebieskim¹³⁵. Tak więc za Armasem możemy powiedzieć, że pomiędzy sakramentem małżeństwa a Państwem Bożym zachodzi relacja symboliczna i teologiczna. Małżeństwo bowiem kobiety z mężczyzną symbolizuje Państwo Boże uformowane z wielu dusz złączonych miłością gdzie Bóg stanowi jedyne szczęście wszystkich zbawionych¹³⁶.

Konsekwencją tej nauki jest przypomnienie, by małżonkowie tworzyli nowe małżeństwo (*novas nuptias*), którego ozdobą są cnoty, a nie ozdoby zewnętrzne. Stąd nasz Autor kładzie nacisk na czystość, świętość i dobroć, które winny prowadzić do nowych zaślubin w niebieskim Jeruzalem¹³⁷.

WNIOSKI

1. Biskup Hippony w swych wypowiedziach udowadniał, że małżeństwo u wszystkich ludów jest dobrem samym w sobie, a nie tylko dobrem w porównaniu z tym, co złe. Dobro małżeństwa wynika z faktu, że zostało ono stworzone przez Boga. Tę godność podkreśla także sama obecność Chrystusa na godach w Kanie.

¹³¹ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, „Estudio Agustiniiano” 22 (1987), z. 1-3, s. 236 -237.

¹³² Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 18, 21, PL 40, 388. Por. J. Doignon, *La relation „fides-sacramentum” dans le „De bono coniugali” de saint Augustin. Un schéma de „gratatio” hérité de Tertullien*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 59 (1983), s. 91; W. Eborowicz, *Wstęp*, [w:] Św. Augustyn, *Wartości małżeństwa*, Pelplin 1988, s. 34.

¹³³ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 18, 21, PL 40, 387.

¹³⁴ Św. Augustyn, *De bono coniugali*, 18, 21, PL 40, 387.

¹³⁵ Św. Augustyn, *Epistolae*, 151, 9; CSEL 44, 389. Por. R. Desjardins, *Une pastorale augustinienne du mariage*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 77 (1976), s. 170.

¹³⁶ G. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar. Amor de la esposa al marido*, „Augustinus” 4 (1959), s. 525.

¹³⁷ Św. Augustyn, *Sermo*, 332, 4, PL 38, 1463. Por. L. Anné, *La conclusion du mariage dans la tradition et le droit de l'Église Latine jusqu'au VIe siècle*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 12 (1935), s. 522.

Źródłem tego dobra, rozpatrywanego także od strony ludzkiej, jest przyjaźń łącząca małżonków i naturalna społeczność osób odmiennej płci, która wypełnia porządek miłości ustanowiony przez Boga.

Małżeństwo jest dobrem także dlatego, że powołuje do bytu wierną i nierozzerwalną, pomiędzy mężczyzną a kobietą, wspólnotę kierującą się tymi samymi ideałami, odznacza się też wartością społeczną, ponieważ tworzy podstawową komórkę społeczeństwa.

Żadne z dóbr małżeństwa (*fides, proles, sacramentum*) nie tylko nie stało się powodem przejścia grzechu pierworodnego na potomnych, ale także dzięki tym dobrom małżeństwo, także po grzechu pierworodnym, nie traci swej wartości. Dobra te streszczają istotę instytucji małżeńskiej, która jest dobrem także ze względu na te dobra, jest dobrem w płaszczyźnie ontologicznej i instytucjonalnej.

Realizowanie tych dóbr małżeństwa w życiu codziennym sprawia, że małżeństwo ludzi różni się od życia gromadnego zwierząt, gdyż rodzina ludzka nie jest tylko związkiem biologiczno-popędowym, ale przede wszystkim duchową wspólnotą małżonków, a później i dzieci.

Małżeństwo jako dobro jest nie tylko źródłem łask, ale także drogą świętości, elementarną formą ekspresji miłości człowieka do człowieka. Świętość małżeństwa jest źródłem pomocy nadprzyrodzonej, dzięki której rodzina chrześcijańska może realizować swą zbawczą funkcję i uświęcać swych członków.

2 Nauczanie Biskupa Hippony wskazuje, że dla niego małżeństwo, przede wszystkim u chrześcijan, jest sakramentem, a więc znakiem widzialnym świętej i uświęcającej rzeczywistości, ustanowionej przez Boga (Rdz 1,26-28; 2,18-24), który obdarza łaską.

Dla Augustyna sakrament małżeństwa, którego istotą jest nierozzerwalność, jest sakramentem szczególnego rodzaju, co potwierdzają takie sformułowania jak: *quoddam / aliquod sacramentum* oraz *quiddam coniugale, sacramentum connubii; sacramentum nuptiarum* i *sacramentum matrimonii*.

Z wypowiedzi św. Augustyna wynika, że gdy mówi on o sakramencie małżeństwa, uczy przede wszystkim o pełnym tajemnicy, symbolicznym charakterze małżeństwa według Ef 5,31 i o wzorze, jakim jest dla niego nierozzerwalne zjednoczenie Chrystusa z Kościołem. Od momentu zawarcia małżeństwa nie można już więc mówić tylko o *vinculum* małżeńskim nie odnosząc tego do sakramentu, gdyż natura instytucjonalności sakramentu kieruje ku rzeczywistości ontologicznej bardziej, aniżeli ku wymiarowi tylko jako znaku. Sakrament małżeństwa nie jest tylko dla Augustyna znakiem (*signum*), ale rzeczywistością ontologiczną sakramentu.

Obecność Chrystusa na godach w Kanie wskazuje, że pomiędzy Chrystusem a Kościołem tworzy się więź, która stanowi dla Augustyna fundament nauki o małżeństwie w aspekcie dogmatycznym, duchowym, moralnym. Ta mistyczna jedność Chrystusa z Kościołem (*sacramentum magnum*) stanowi dla niego wzór i ideał małżeństwa chrześcijańskiego (*sacramentum minimum*).

Skutkiem zawartego sakramentu małżeństwa chrześcijan jest stały udział w jedności Chrystusa ze swym Kościołem i uobecnianie w życiu codziennym tej miłującej jedności Chrystusa (Oblubieńca i Głowy) do Kościoła, Oblubienicy i Ciała (Ef 5, 32). Sakrament małżeństwa małżonków jest nierozzerwalny, oznacza tę wartość, jest jej fundamentem oraz gwarantem. Nierozzerwalność małżeństwa, wynikająca z prawa naturalnego, została umocniona przez wyniesienie jej do godności sakramentu.

Odnosząc się do małżeństwa pogan, Biskup Hippony uczy, że nie może być ono rozumiane jako sakrament w znaczeniu *sacramentum = sacrum signum* ponieważ nie ma ono odniesienia do Chrystusa i Kościoła, a więc do *magnum sacramentum*. Jest ono jednak w pewnym sensie sakramentem gdy chodzi o zachowanie istotnych elementów i dla oznaczenia jedności Chrystusa z Kościołem.

Sakramentalny wymiar małżeństwa przyczynia się także do wysokiej jego moralności, wraz z *bonum prolis* i *bonum fidei* uświęca małżeństwo, sprawia też i oznacza, że małżeństwo jest wartością samą w sobie, dobrem nienaruszalnym czerpiącym swą moc od Boga za pośrednictwem sakramentu.

Sakrament małżeństwa warunkuje jedność małżonków, sprawia, że miłość małżonków, a więc bycie darem dla siebie, jest czymś nie tylko dla nich uświęcającym.

3. Małżeństwo jest przygotowaniem do zbawienia wiecznego w niebie. Posiada więc wymiar eschatologiczny i zbawczy. Małżeństwo przyczyniać się winno do budowania Państwa Bożego, osiągnięcia wspólnoty z Bogiem i aniołami w wieczności.

Dla Biskupa Hippony nierozzerwalne małżeństwo jest znakiem wspólnej jedności wszystkich ludzi poddanych Bogu w Państwie niebieskim. Drogą do osiągnięcia tego celu są takie cnoty jak: czystość, świętość i dobroć.

SOMMARIO

Il presente articolo intitolato „Bonum sacramenti” nella dottrina di S. Agostino sul matrimonio” è composto di tre capitoli. Nella prima parte fu presentato l’insegnamento del Vescovo di Ippona sulla bontà del matrimonio. Essa deriva dal fatto che Dio abbia creato il matrimonio. Il fonte di questo bene, considerato da parte del uomo, è amicizia che lega dei sposi e una comunità naturale la quale compie l’ordine della carità stabilito da Dio.

Il matrimonio è un bene perché costituisce una comunità fedele e indissolubile fra donna e uomo ed ha anche un valore sociale perché crea una cellula fondamentale della società.

Nessun dei beni matrimoniali (*fides, proles, sacramentum*) era causa di passaggio del peccato originale agli uomini. Grazia di questi beni matrimonio non perde la sua bontà anche dopo questo peccato.

Matrimonio come un bene è un fonte della grazia, una via per la santità e un modo di realizzare l’amore verso il uomo. Così la famiglia cristiana può realizzare il suo compito salvifico e santificante.

Nella seconda parte ci presentiamo l’insegnamento del Vescovo sul sacramento del matrimonio. Per lui il matrimonio è un sacramento, un segno visibile e santificante della realtà creata da Dio la quale offre una grazia agli sposi.

Per Agostino il sacramento del matrimonio di cui essenza è la indissolubilità, è un sacramento particolare nel suo genere. Questo vien confermato con tale espressioni come: *quoddam / aliquod sacramentum; quiddam coniugale, sacramentum connubii; sacramentum nuptiarum e sacramentum matrimonii*.

Per Vescovo di Ippona indissolubile unione fra Christo e la Chiesa è un modello per matrimonio fra maschio e femina. Così il sacramento di matrimonio non è soltanto un segno, ma prima di tutto una realtà ontologica.

Questa mistica unione fra Christo e la Chiesa (*sacramentum magnum*) costituisce per Agostino un modello e un ideale del matrimonio cristiano (*sacramentum minimum*) il quale partecipa in tale unione. In questo modo indissolubilità che deriva dal diritto naturale è stata rinforzata e innalzata alla dignità del sacramento.

Per quanto riguarda del matrimonio dei pagani Vescovo di Ippona ci insegna che esso non può essere considerato come *sacramentum = sacrum signum* perché non ha riferimenti al Christo e alla Chiesa. Esso è un sacramento in un certo modo quando conserva dei elementi principali del matrimonio e per indicare la unità di Christo con la Chiesa.

Nella terza parte viene esaminato un aspetto escatologico del sacramento del matrimonio. Secondo Agostino il matrimonio dovrebbe causare la crescita della *Civitas Dei* ed anche dovrebbe aiutare la gente nel ottenere una comunità con Dio e con gli angeli nella eternità.

Per Agostino il matrimonio indissolubile è un segno della commune unità di tutti uomini sottomessi al Signore nella Città di Dio. Per ottenere questo scopo occorre praticare le virtù così come castità, santità e bontà.

Słowa kluczowe

Augustyn, małżeństwo, sakrament małżeństwa
Agostino, matrimonio, sacramento del matrimonio